

## تدوین «الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی» در آموزش و پرورش؛

### راهکاری جهت تربیت اسلامی نسل آینده

مهدیه سادات خشوعی\*

#### چکیده

هدف این مقاله، تدوین «الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی در آموزش و پرورش» به عنوان راهکاری جهت تربیت اسلامی نسل آینده است. این مقاله با روش تحلیل محتوا انجام شده و برای دستیابی به هدف مقاله، کتاب *مفاتیح الحیات* (آیت الله جوادی آملی، ۱۳۹۱) و پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری (مدظله العالی) به روش نمونه گیری هدفمند از نوع موارد معروف انتخاب شدند. سپس کتاب از نظر کیفیت زندگی کاری اسلامی و پایگاه از نظر راهکارهای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی، تحلیل شدند.

در این تحلیل، ابتدا مفاهیم مرتبط با کیفیت زندگی کاری اسلامی استخراج و سپس مفاهیم بر اساس محتوای مشترک و چهار رکن مدرسه (یعنی معلم، دانش آموز، مدیر و کارمند) طبقه بندی و به این ترتیب الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی تدوین گردید. سپس راهکارهای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی شناسایی و در مرحله آخر نیز اعتبار و پایایی الگو و راهکارها بررسی و تأیید شدند. به این ترتیب الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی به عنوان راهکاری جهت تربیت اسلامی نسل آینده تدوین و براساس الگو و راهکارها نقشه تربیت اسلامی نسل آینده در آموزش و پرورش طراحی شد.

واژگان کلیدی: الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی، تربیت اسلامی نسل آینده، آموزش و پرورش.

## مقدمه

دور شدن تدریجی دو یا سه نسل پیاپی از نظر جغرافیایی، عاطفی، فکری و ارزشی، وضعیت جدیدی را ایجاد می‌کند که در اصطلاح، شکاف یا گسست نسل‌ها نامیده می‌شود (ارجمنندی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۳۱). یکی از عوامل مهم در ایجاد این پدیده، عدم انتقال ارزش‌ها از نسل گذشته به نسل جدید است (یوسفی، ۱۳۹۲، ص ۲۱۳-۲۴۰)؛ زیرا ارزش‌ها تعیین‌کننده مناسب بودن یک رفتار یا پاسخ در یک موقعیت هستند. بنابراین، در صورت تفاوت در ارزش‌های بین دو نسل، نوع رفتارها نیز متفاوت خواهد بود (افلاکی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۲۱۹)؛ اما از ارزش‌های مؤثر مهم در پدیده گسست نسل‌ها (در صورت تفاوت ارزش‌های موجود بین دو نسل) یا همبستگی نسلی (در صورت تشابه ارزش‌های موجود بین دو نسل)، ارزش‌های دینی و البته اسلامی است؛ زیرا که از دیدگاه خداوند سبحان، دین، اسلام است،<sup>۱</sup> اسلامی که توانست یک مجموعه پراکنده را به اوج تمدن تاریخی و جهانی برساند و با عنوان تمدن اسلامی بر دنیا سیطره پیدا کند (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۵/۲۸)، آن هم در دورانی که اروپا در تاریکی علمی به سر می‌برد (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۹/۲۰). اما متأسفانه در سال‌های اخیر با توجه به تفاوت‌های موجود در حوزه دینداری بین نسل قدیم و جدید (غنابستانی و احمدزاده، ۱۳۹۲، ص ۱۰۵)، ارزش‌های دینی و اسلامی در نسل جدید کمی رنگ باخته و همین مسئله باعث ایجاد تفاوت‌های فکری و رفتاری و به تبع آن شکاف بین دو نسل شده است و این مسئله توجه به تربیت اسلامی و دینی را در جامعه ضروری می‌سازد.

با توجه به اینکه از یک طرف، پدیده شکاف نسل‌ها جزئی از موانع پیشرفت یک کشور می‌باشد (ارجمنندی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۳۱) و از طرف دیگر دغدغه درونی اندیشمندان دینی آن است که نسل جدید جامعه را به برکت تربیت دینی، نسل مؤمن به ارزش‌ها و عامل به فضایل اخلاقی و احکام الهی بار آورند (شرفی و شرفی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۰)، همبستگی بین سازمان‌ها و استفاده از راهکارهای سودمند در جهت کاهش این پدیده بسیار اهمیت دارد. یکی از سازمان‌های بسیار مؤثر در کشور که می‌تواند نقش بسزایی در کاهش این پدیده ایفا کند، آموزش و پرورش و در مقیاس کوچک‌تر مدرسه، با چهار رکن اصلی خود یعنی معلم، دانش‌آموز، مدیر و کارمند می‌باشد. به خصوص آنکه معلمان به دلیل تأثیرات مستقیم آموزشی و تربیتی بر دانش‌آموز به‌عنوان نسل آتی کشور نقش مؤثری دارند (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۴)؛ اما یکی از پدیده‌های مهم موجود در آموزش و پرورش، الگوی کیفیت زندگی کاری (QWL)<sup>۲</sup> است. کیفیت زندگی کاری شامل توجه به عواملی است که بر

۱. آل‌عمران، ۱۹.

2. Quality of Work Life (QWL)

کیفیت و چگونگی سپری شدن مدت حضور فرد در سازمان اثر دارد (نصرت‌پناه و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۸۹). بنابراین، با توجه به این تعریف و چهار مؤلفه مدرسه یعنی معلم، دانش‌آموز، مدیر و کارمند، هرگونه عاملی که باعث بهبود عملکرد این چهار مؤلفه در محیط مدرسه شود جزء عوامل مربوط به کیفیت زندگی کاری است. البته با توجه به قدمت فرهنگ اسلامی در کشور، کیفیت زندگی کاری اسلامی اولویت بالاتری دارد؛ به نحوی که از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز، با در نظر گرفتن پیشرفت همه‌جانبه به معنای تمدن‌سازی نوین اسلامی، این تمدن نوین دو بخش دارد: بخش ابزاری یا سخت‌افزاری یعنی همین ارزش‌هایی که امروزه به‌عنوان پیشرفت کشور مطرح می‌شود مانند علم، اختراع و صنعت که همگی در حکم وسیله هستند؛ اما بخش حقیقی، همان سبک زندگی است مثل خانواده، الگوی مصرف، تفریحات، کسب و کار، و رفتار ما در محل کار، دانشگاه، مدرسه، با پدر و مادر، همسر، فرزند، رئیس و مرئوس که در این موارد باید از تقلید فرهنگ غربی پرهیز نموده و به سمت فرهنگ اسلامی گام برداریم (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۷/۲۳).

بنابراین، در مجموع، با توجه به وجود شکاف بین نسل قدیم و جدید، مشکلات ناشی از این شکاف (ارجمندی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۳۱)، لزوم تربیت دینی (شرفی و شرفی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۰) و نقش اسلام (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۵/۲۸) و چهار رکن مدرسه یعنی معلم، دانش‌آموز، مدیر و کارمند در تربیت نسل جدید (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۴)، پرداختن به راهکاری مفید در زمینه افزایش تربیت اسلامی ضروری است. به این ترتیب، هدف این مقاله، تدوین الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی به صورت اختصاصی برای آموزش و پرورش به‌عنوان یک راهکار جهت تربیت اسلامی نسل آینده است. با توجه به هدف یادشده، سؤال‌های مقاله عبارتند از:

- الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر معلم براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه علیهم‌السلام حاوی چه مؤلفه‌هایی است؟
- الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر دانش‌آموز براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه علیهم‌السلام حاوی چه مؤلفه‌هایی است؟
- الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر مدیر براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه علیهم‌السلام حاوی چه مؤلفه‌هایی است؟
- الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر کارمند براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه علیهم‌السلام حاوی چه مؤلفه‌هایی است؟
- با توجه به بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) چه راهکارهایی برای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی وجود دارد؟

— آیا الگوهای کیفیت زندگی کاری اسلامی و راهکارهای کیفیت زندگی اسلامی دارای پایایی و اعتبار است؟

## روش

در این قسمت، جامعه، نمونه، حجم نمونه، روش نمونه‌گیری، ابزار و روش پژوهش ارائه شده است. جامعه، نمونه، حجم نمونه و روش نمونه‌گیری: جامعه آماری مقاله شامل تمامی منابع نوشتاری نظری و تجربی موجود است که به لحاظ توجه به کیفیت زندگی کاری اسلامی اهمیت دارد. از این جامعه آماری، از میان روش‌های مختلف نمونه‌گیری هدفمند،<sup>۱</sup> از روش نمونه‌گیری موارد معروف<sup>۲</sup> استفاده شد؛ روشی که در آن نظر یک متخصص یا مطلع کلیدی به کار برده و زمانی این روش استفاده می‌شود که پژوهشگر اطلاعات کافی در مورد انتخاب نمونه ندارد و باید بر نظر متخصصان در این زمینه متکی باشد (تدلی و تشکری،<sup>۳</sup> ۲۰۰۹، ص ۳۴۴). به این ترتیب با استفاده از این روش، کتاب مفاتیح الحیات (آیت‌الله جوادی آملی، ۱۳۹۱) جهت شناسایی آیات قرآن کریم، احادیث و روایت معصومان (علیهم‌السلام) در ارتباط با کیفیت زندگی کاری اسلامی و پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)<sup>۴</sup> جهت شناسایی راهکارهای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی به‌عنوان نمونه انتخاب شد. از نظر حجم نمونه نیز در هر دو منبع، معیار اشباع<sup>۵</sup> نشان‌دهنده کفایت حجم نمونه است و این حالت زمانی رخ می‌دهد که داده بیشتری شناسایی نشده و همان داده‌های قبلی تکرار شود (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۲۴۵).

البته در رابطه با استخراج آیات قرآن کریم، احادیث و روایات معصومان (علیهم‌السلام) از کتاب مفاتیح الحیات، از آنجایی که همه آیات، احادیث و روایات (ارائه شده در جدول یک تا چهار) از کتاب مفاتیح الحیات (به‌عنوان منبع مستقیم یا اول) استخراج شده و پژوهشگر به منابع دینی اصلی مراجعه نکرده، بنابراین، شماره آیه یا منبع حدیث و روایت به صورت زیرنویس ارائه شده است. در رابطه با استخراج راهکارها از پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز سه نکته قابل ذکر است:

اول، جستجوی راهکارها در بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بر مبنای مؤلفه‌های شناسایی شده از کتاب مفاتیح الحیات انجام گرفت؛ دوم، با توجه به گستردگی بیانات مقام معظم

1. Purposive sampling

2. Reputational case sampling

3. Teddlie & Tashakkori

4. www.khamenei.ir

5. Saturation

رهبری (مدظله‌العالی) و محدودیت ارائه مطالب، تا جایی که به اصل مطالب لطمه‌ای وارد نشود، جملات خلاصه شد؛ سوم، در مورد راهکارهای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی (ارائه شده در جدول ۵) از پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری (به‌عنوان منبع مستقیم یا اول) نیز هر یک از راهکارها برگرفته از یکی از بیانات رهبری بوده است که چون پژوهشگر به همان پایگاه مراجعه کرده، بنابراین، منبع این بیانات نیز در زیرنویس ارائه شده است:

ابزار: بهترین روش جمع‌آوری اطلاعات در هر پژوهش، روشی است که اطلاعات حاصل از آن در پاسخ‌گویی به پرسش‌های پژوهش و تحقق اهداف مطالعه بهترین کارکرد را داشته باشد (حریری، ۱۳۸۵). با توجه به اینکه هدف این مقاله، تدوین الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی به‌عنوان راهکاری جهت تربیت اسلامی نسل آینده بود، سندها یا پیشینه‌ها به‌عنوان ابزار این پژوهش محسوب شدند.

روش پژوهش: به منظور تدوین الگو از روش تحلیل محتوا<sup>۱</sup> استفاده شد. به این ترتیب که پژوهشگر ابتدا متن مورد تحلیل را تعیین، سپس به استخراج مفاهیم مورد نظر با هدف پژوهش خود در آن متن پرداخت. این استخراج مفاهیم از طریق رمزگذاری (اختصاص عدد یا رمز به هر مفهوم) انجام شد و البته پژوهشگر از روش موجود این مفاهیم را شناسایی کرد. سپس مفاهیم براساس شباهت‌ها، طبقه‌بندی شدند. لازم به ذکر است که این رمزگذاری و طبقه‌بندی در حین استخراج مفاهیم انجام شد (محمدی‌مهر، ۱۳۸۷). البته در هنگام تحلیل محتوا در مورد هر دو منبع یعنی کتاب مفاتیح الحیات و پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) هشت مورد زیر در نظر گرفته شد (کارلی، ۱۹۹۳<sup>۲</sup>، ص ۸۱-۸۷):

۱. تصمیم‌گیری درباره سطح تحلیل: در هر دو منبع، کلمه و عبارت، به‌عنوان سطح تحلیل در نظر گرفته شده است؛

۲. تصمیم‌گیری درباره اطلاعات نامربوط: در هر دو منبع، با توجه به اینکه اطلاعات نامربوط به کیفیت مفهوم مورد نظر چیزی اضافه نمی‌کرد و بر نتیجه تأثیری نمی‌گذاشت، حذف شد؛

۳. تصمیم‌گیری درباره انتخاب مفاهیم: در مورد کتاب مفاتیح الحیات، مفاهیم در جریان رمزگذاری و البته با توجه به مرتبط بودن با چهار رکن مدرسه یعنی معلم، دانش‌آموز، کارمند و مدیر شناسایی شدند؛ اما در مورد پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، شناسایی مفاهیم براساس موضوعات شناسایی شده در جدول ۱ تا ۴ یعنی کتاب مفاتیح الحیات انجام گرفت. ضمن آنکه به منظور دسترسی به منابع نوشتاری پایگاه نیز چهار مورد لحاظ شد: اول، کلیدواژه: وجود واژه سبک یا کیفیت زندگی؛ دوم، نوع پژوهش: بیانات

1. Content analysis

2. Carley

- مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)؛ سوم، تاریخ: تا پایان اسفند ماه ۱۳۹۳ و چهارم، زبان: فارسی؛
۴. **تصمیم‌گیری درباره سطح تعمیم‌پذیری مفاهیم:** در هر دو منبع در صورت مشاهده مفاهیم یکسان به شکل‌های مختلف (عبارت‌های مختلف اما با محتوای یکسان)، همگی به یک صورت ثبت شد؛
۵. **ایجاد قواعدی برای رمزگذاری:** در هر دو منبع، پژوهشگر از قاعده خاصی به غیر از آنچه در مورد سوم اشاره شد، پیروی نکرد؛
۶. **تصمیم‌گیری درباره سطح کاربرد مفاهیم:** محتوای آشکار یعنی آن چیزی که نویسنده (در کتاب مفاتیح‌الحیات یا در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)) به صورت واضح نوشته یا بیان کرده بود، ملاک انتخاب قرار گرفت؛
۷. **تصمیم‌گیری درباره وجود یا فراوانی مفاهیم:** به دلیل اهمیت شناسایی مفاهیم و تدوین یک الگوی مفهومی، در هر دو منبع، وجود مفاهیم مورد توجه قرار گرفت؛
۸. **تعداد مفاهیم:** در هر دو منبع، تعدادی از مفاهیم شناسایی شد که در جدول ۱ تا ۵ ارائه شده است.

### یافته‌ها

تدوین الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی به‌عنوان راهکاری جهت تربیت اسلامی نسل آینده در پنج مرحله به شرح ذیل انجام گرفت:



شکل ۱: مراحل تدوین الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی در آموزش و پرورش جهت تربیت اسلامی نسل آینده

به منظور دستیابی به پاسخ سؤال اول تا چهارم، مراحل اول، دوم و سوم به شرح زیر انجام شد: مرحله اول: در این مرحله، بعد از تعیین متن مورد تحلیل، پژوهشگر به استخراج مفاهیم مرتبط با کیفیت زندگی کاری اسلامی در آن متن پرداخت (جدول ۱ تا ۴). برای پایایی نیز، مجدداً هر متن، به صورت مستقل توسط فرد مسلط به مهارت تحلیل محتوا و آشنا با مفاهیم کیفیت زندگی اسلامی به غیر از پژوهشگر مورد تحلیل محتوا قرار گرفت.

مرحله دوم: در این مرحله، پژوهشگر براساس اشتراک معنایی مفاهیم با یکدیگر، هر یک از مفاهیم را طبقه‌بندی کرد (جدول ۱ تا ۴). البته متناسب با هر موضوع فقط برخی از مفاهیم به‌عنوان نمونه ارائه شد؛ زیرا ارائه همه مفاهیم فراتر از حیطه این مقاله است. برای پایایی نیز، دوباره هر مفهوم، به صورت مستقل توسط فرد آشنا با مفاهیم کیفیت زندگی اسلامی، مورد طبقه‌بندی مجدد قرار گرفت و در مواردی که اختلاف مشاهده شد، بحث مستقل برای رسیدن به توافق صورت گرفت.

مرحله سوم: در این مرحله با توجه به چهار رکن مدرسه یعنی معلم، دانش‌آموز، مدیر و کارمند، هر یک از موضوع‌ها براساس محتوای خود در هر رکن قرار گرفت (جدول ۱ تا ۴). برای پایایی نیز، دوباره هر مفهوم، به صورت مستقل توسط فرد آشنا با مفاهیم کیفیت زندگی اسلامی، مورد طبقه‌بندی مجدد قرار گرفت و در مواردی که اختلاف مشاهده شد، بحث مستقل برای رسیدن به توافق صورت گرفت.

به این ترتیب، براساس جدول ۱، الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر معلم براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه معصومان حاوی پنج مؤلفه اصلی و بیست و سه مؤلفه فرعی است. براساس جدول ۲، الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر دانش‌آموز نیز براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه معصومان (علیهم‌السلام) حاوی پنج مؤلفه اصلی و بیست و سه مؤلفه فرعی است. براساس جدول ۳، الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر مدیر براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه معصومان (علیهم‌السلام) حاوی دو مؤلفه اصلی و هفده مؤلفه فرعی است. براساس جدول ۴ نیز الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر کارمند براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه معصومان (علیهم‌السلام) حاوی دو مؤلفه اصلی و نه مؤلفه فرعی است.



جدول ۱: الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر معلم براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه معصومان (علیهم السلام)

موضوع	نمونه مفاهیم
فضیلت تعلیم	رسول خدا ﷺ: هر کس بخشی از دانش را فرا بگیرد تا برای خشنودی خدا آن را به مردم بیاموزد خدا پاداش هفتاد پیامبر به او اعطا می‌کند (ابن‌قتال نیشابوری، بی‌تا، ص ۱۲). رسول خدا ﷺ: بهترین صدقه این است که مرد دانشی را بداند و آن را به برادرش یاد دهد (شهید ثانی، ۱۴۰۹، ص ۱۰۵). امام باقر (علیه السلام): زکات دانش این است که آن را به بندگان خدا بیاموزی (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۴۱).
ارزش عالم	رسول خدا ﷺ: برتری عالم از عابد همچون برتری ماه شب چهاردهم بر دیگر ستارگان است (همان، ص ۲۴). در سخنی دیگر نیز فرمودند از جبرئیل پرسیدم: آیا عالمان نزد خدا گرمی‌ترند یا شهیدان؟ گفت: یک عالم نزد خدا از هزار شهید گرمی‌تر است؛ زیرا پیروی عالمان از پیامبران است و پیروی شهیدان از عالمان (دیلمی، ۱۴۱۲، ص ۱۶۴).
نگاه به عالم	رسول خدا ﷺ: نگاه به چهره عالم، عبادت است (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۲۰۵).
فضیلت عالم یا معلم	رسول خدا ﷺ: هر کس دوست دارد به آزادشدگان خدا از آتش بنگرد، به طالبان علم نگاه کند، پس به آن که جانم در دست اوست سوگند هیچ طالب علمی به خانه عالم (محل تحصیل) آمد و شد نمی‌کند، مگر اینکه خدا برای هر قدمش یک سال عبادت می‌نویسد و برای هر قدم او شهری در بهشت بنا می‌کند و چون بر روی زمین راه می‌رود زمین برایش آمرزش می‌طلبد و شب و روز او در حالی سپری می‌شود که مورد مغفرت الهی قرار گرفته است و فرشتگان برای آنان شهادت می‌دهند که اینان آزادشدگان خدا از آتش‌اند (شهید ثانی، ۱۴۰۹، ص ۱۰۰).
همنشینی با عالم	رسول خدا ﷺ: هیچ مؤمنی لحظه‌ای نزد عالم ننشسته است مگر اینکه خدایش به وی ندا کند: در کنار دوست من نشست. به عزت و جلالم سوگند تو را در بهشت با وی همنشین می‌کنم و پروایی ندارم (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ص ۳۷).
آموزش علوم دینی	امام رضا (علیه السلام): خدا رحمت کند بنده‌ای را که امر ما را زنده بدارد. راوی پرسید چگونه امر شما را زنده کند؟ فرمودند: علوم ما را فراگیرد و به مردم بیاموزد، زیرا مردم اگر زیبایی‌های کلام ما را بدانند از ما پیروی می‌کنند (شعیری، ۱۳۶۳، ص ۱۸۰).
آموزش عقاید	رسول خدا ﷺ: نخستین کلمه‌ای که به زبان کودکانان می‌آوردید کلمه لا اله الا الله (یعنی توحید) باشد (الهندی، ۱۴۰۹، ج ۱۶، ص ۴۴۱).
آموزش علوم مورد نیاز	امام باقر (علیه السلام): امیرمؤمنان (علیه السلام) به فرزندانش فرمان می‌داد تا قرآن بخوانند (ابن‌ادریس، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۶۴۵).
آموزش حدیث	امام باقر (علیه السلام): در یادگیری (علوم دینی) بر یکدیگر پیشی بگیرید، به خدا سوگند هر آینه یک حدیث که در حلال و حرام از شخص راستگویی فراگیرید از دنیا و طلا و نقره آن بهتر است (همان‌جا).
آموزش حرفه	امیرمؤمنان (علیه السلام): اشتغال به حرفه‌ای همراه با عفت نفس از ثروت همراه با ناپاکی بهتر است (نهج البلاغه، نامه ۳۱: تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۵۴).
آموزش فقه و واجبات	مردی به امیرمؤمنان (علیه السلام) عرض کرد: می‌خواهم تجارت کنم. آن حضرت فرمودند: آیا دانش دین (فقه) آموخته‌ای؟ عرض کرد: بعد می‌آموزم. فرمودند: وای بر تو نخست فقه بیاموز آنگاه تجارت کن، زیرا کسی که خرید و فروش کند ولی از (مسائل) حلال و حرام نپرسد در گرداب ربی افتد (تمیمی مغربی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۶).
آموزش شعر دینی	امام صادق (علیه السلام): امیرمؤمنان (علیه السلام) خوش داشت که شعر ابوطالب (علیه السلام) روایت و تدوین شود و می‌فرمود: آن را فراگیرید و به فرزندانان بیاموزید چرا که او (ابوطالب) بر دین خدا بود و در آن دانش بسیاری داشت (موسوی، ۱۴۱۰، ص ۱۳۰؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص ۳۳۲).
آموزش مهارت	رسول خدا ﷺ: به فرزندانان تیراندازی بیاموزید (راوندی، بی‌تا، ص ۴۹). در حدیثی دیگر می‌فرماید: به فرزندانان شنا بیاموزید (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۶، ص ۴۷).



یکسان نگر ی در تعلیم	امام صادق <small>علیه السلام</small> : برای تعلیم پاداش مگیر و دانش آموزان در آموزش نزد تو مساوی باشند و برخی را بر برخی دیگر برتری و ترجیح نده (همان، ج ۵، ص ۱۲۱).
آسان آموزی	رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : خدای متعالی مرا آموزگار آسان گیر مبعوث فرموده است (سیوطی، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۲۷۳).
آداب تعلیم	عدم انتظار پاداش عدم کینه و آزاررسانی
یاری رسانی	رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : آموزش علم به دیگران برای رضای خدا حسنه است (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۵۶۹؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۱).
تکریم	رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : هر کس جوینده دانش را دشمن بدارد همانا با پیامبران دشمنی ورزیده و کيفرش دوزخ است (دیلمی، ۱۴۱۲، ص ۱۶۴).
داشتن خشیت الهی	رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : هر کس طالب علم را یاری کند، دوستدار پیامبران و با آنان است (همان جا).
ویژگی های عالم یا معلم	رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : هر کس طالب علم را گرامی بدارد، مرا گرامی داشته است و هر کس مرا گرامی بدارد خدا را گرامی داشته است و آن که خدا را گرامی بدارد، پاداش او بهشت است (محدث نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۷، ص ۳۰۱).
ابلاغ رسالت و نترسیدن	خداوند سبحان: از میان بندگان خدا تنها عالمانند که از خدا می هراسند و در برابر او خشوع می ورزند (فاطر، ۲۸).
فروتنی و تسلیم در برابر قرآن	خداوند سبحان: هم آنان که پیام های خدا را ابلاغ می کردند و از خدا می ترسیدند و از هیچ کس جز خدا بیم نداشتند و حساب رس بودند خدا را بس می دانند، پس بایسته است که تنها از او پروا شود (احزاب، ۳۹).
نشانه عالم	خداوند سبحان: به آنان که علم داده شد باید بدانند که قرآن حق و از جانب خدای توست و به آن ایمان آوردند و دل هایشان در برابر آن فروتن و نرم می شود (حج، ۵۴).
	امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : ای جوینده علم، عالم سه نشانه دارد: علم، حلم و سکوت. اما در مقابل، فرد متظاهر به علم با برتر از خود به ناروا نزاع می کند و به فروتنی از خود به چیرگی ستم می کند و حامی ستمگران است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۳۷).

جدول ۲: الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر دانش آموز براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه معصومان علیهم السلام

موضوع	نمونه مفاهیم
عدم اتلاف وقت	رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : یا عالم باش یا در حال آموختن دانش و وقت خود را در بیهودگی و خوشگذرانی صرف نکن (البرقی، ۱۳۷۱، ص ۲۲۷؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۹۴).
آموختن دانش از مشرکان	امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : حکمت (و دانش) را فراگیر، هرچند از مشرکان باشد (طبرسی، ۱۳۸۵، ص ۱۳۴).
آموختن دانش از دیوانگان	امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : حکمت (و دانش) را فراگیر، هرچند از زبان دیوانگان باشد (مصباح الشریعه، ۱۴۰۰، ص ۱۶۰).
اهمیت جویندگی دانش	امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : بر شماسست که دانش بجوید چراکه دانشمند گرامی است، هرچند به خاندانی منسوب نباشد و گرامی است هرچند تهیدست باشد و گرامی است هرچند جوان باشد (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴، ج ۲۰، ص ۳۳۲).
شرکت در مجالس علمی	رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : ساعتی نشستن در جلسات علمی، از عبادت هزار شبی که در هر شب هزار رکعت نماز گزارده شود یا از عبادت یک ساله ای که روزش را روزه و شبش را به عبادت بپردازد، بهتر است (شعبیری، ۱۳۶۳، ص ۳۸).

فصلیت جوینده علم	شفاعت جویندگان علم	رسول خدا ﷺ: برای جویندگان علم شفاعتی همانند شفاعت پیامبران است (دیلمی، ۱۴۱۲، ص ۱۶۴).
فصلیت جوینده علم	محبوبیت دانش طلبان	رسول خدا ﷺ: جوینده دانش، محبوب خدا، فرشتگان و پیامبران است و دانش را جز سعادت مند دوست نمی‌دارد، پس خوشا به حال جویندگان علم در روز قیامت (همان‌جا).
فصلیت جوینده علم	ارزش طالب علم	رسول خدا ﷺ: طالب علم نزد خدا از جهادگران، مرزداران، حج‌گزاران، عمره‌گزاران، معتکفان و مجاوران خانه خدا برتر است و درختان و بادها و ابرها و دریاها و ستارگان و گیاهان و هر چیزی که آفتاب بر آن می‌تابد، برای جوینده علم، طلب مغفرت می‌کند (همان‌جا).
یادگیری علوم مورد نیاز	یادگیری علوم مورد نیاز در بزرگسالی	امیرمؤمنان (علیه السلام): بهترین آموختنی‌ها برای جوانان و نوجوانان چیزهایی است که در بزرگسالی به آن نیازمند می‌شوند (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴، ج ۲۰، ص ۳۳۳).
یادگیری علوم مورد نیاز	یادگیری بهترین و سودمندترین دانش	دانش، افزون‌تر از آن است که گردآوری شود، پس از هر دانشی بهترینش را فراگیرید (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۶) و در خطبه همام می‌فرمایند: (پرهیزگاران) گوش‌های خود را تنها به دانش سودمند سپرده‌اند (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۳).
آداب تعلم	دوری از عالم بدون عمل	امام باقر (علیه السلام): از عابدان نادان و عالمان زشتکار بر حذر باشید که این دسته فریبنده هر فریفته‌اند (حمیدی قمی، بی‌تا، ص ۳۴).
آداب تعلم	آموختن دانش از شایستگان	رسول خدا ﷺ: دانش‌آموزی بر هر مسلمانی واجب است، پس دانش را از جایگاه آن و اهلسش بخواهید (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۵۶۹).
آداب تعلم	آموختن دانش از بهره‌مندان از دانش	رسول خدا ﷺ: یکی از وصیت‌های ذوالقرنین این است: علم را از کسی که از دانش خود بهره نبرده است یاد مگیر، زیرا کسی که علمش برای خودش سود نداشته به تو سود نرساند (راوندی، ۱۴۰۷، ص ۶۳).
آداب تعلم	عدم اهانت به عالم	رسول خدا ﷺ فرمود: هر کس به عالمی اهانت کند به من اهانت کرده است و هر کس به من اهانت کند، خدا را اهانت کرده است، پس پایان کارش آتش است (شعیری، ۱۳۶۳، ص ۳۸).
آداب تعلم	گرامی داشتن عالم	رسول خدا ﷺ: هر کس عالمی را گرامی بدارد، مرا گرامی داشته و هر کس مرا گرامی بدارد خدا را گرامی داشته و هر کس خدا را گرامی بدارد پایان کارش بهشت است (همان‌جا). امام صادق (علیه السلام): هر کس عالم دین‌شناس مسلمانی را گرامی بدارد، روز قیامت خدا در حالی ملاقات می‌کند که از وی راضی است (ابن‌ابی‌جمهور، ۱۴۰۵، ج ۱، ص ۵۹).
آداب تعلم	ادب همنشینی با عالم	امام باقر (علیه السلام): چون با عالمی نشست، بر شنیدن بیش از سخن گفتن حریص باش و خوب شنیدن را بیاموز چنان‌که نیک گفتن را می‌آموزی (شیخ مفید، ۱۴۱۳، ص ۲۴۵).
آداب تعلم	حقوق عالم یا معلم	امیرمؤمنان (علیه السلام): از حقوق عالم این است که از او زیاد نپرسی و لباسش را مگیری و هرگاه بر او وارد شدی و گروهی نزد وی بودند بر همه آنها سلام کن و به‌طور ویژه به او احترام کن و پیش روی او بنشین نه پشت سرش و با چشم و دست نزد او اشاره نکن و اقوالی را که مخالف قول اوست از این و آن نقل مکن و از طولانی شدن همراهی با او بی‌قرار و ناراحت نشو، چراکه مثل علم بسان ابری است که انتظار می‌کشند از آن قطره‌ای بیفتد (ابن‌ادریس حلی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۶۴۶). امام زین‌العابدین (علیه السلام): حق معلم تو این است که وی را بزرگ شماری، حرمت مجلس وی را نگه داری، نیک به وی گوش سپاری، به وی روی کنی (در کلاس درس، روبه‌روی او بنشینی)، صداقت را بر وی بلند نکنی، به کسی که از وی پرسیده، پاسخ نگوئی تا خود او پاسخ گوید، در حضورش با کسی گفتگو نکنی، نزد او از کسی غیبت نکنی، از گفتار بد درباره وی جلوگیری کنی، عیب‌هایش را بیوشانی، خوبی‌هایش را آشکار سازی، با دشمنش نشینی و با دوستش دشمنی نکنی. پاداش رعایت این حقوق آن است که فرشتگان خدا برایت شهادت می‌دهند که تو برای خدا - نه برای مردم - نزد وی رفته‌ای و عملش را آموخته‌ای (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۶۲۰).

رسول خدا ﷺ: هر که ساعتی بر خضوع یادگیری شکیبایی نوزد، همواره در خواری جهل بماند (ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵، ج ۱، ص ۲۸۵).	صوری	ویژگی‌های دانش‌طلب
امام رضا علیه السلام: کسی که علم ندارد، نباید از یادگیری شرم کند (شیخ صدوق، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۴۴).	شرم نکردن	
امیرمؤمنان علیه السلام: تملق و حسد از خوی مؤمنان نیستند، مگر در یادگیری دانش (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۰۷).	تملق و حسد	
رسول خدا ﷺ: علم را با انگیزه مباحات بر دانشمندان و جدال با بی‌خردان و ریا در مجالس و جلب توجه مردم به سوی خود جهت ریاست‌طلبی نیاموزید، چون هر کس چنین کند در آتش است و روز قیامت علم او حجتی بر ضد او خواهد بود، لیکن آن را فرابگیرید و به دیگران یاد بدهید (دیلمی، ۱۴۱۲، ص ۱۶).	دوری از انگیزه‌های دنیایی در کسب علم	
امام حسن علیه السلام: علم بیاموزید و هر یک از شما نمی‌تواند علم را حفظ کند، آن را بنویسد و در منزل نگه دارد (تا موقع لزوم از آن بهره‌مند شود) (شهید ثانی، ۱۴۰۹، ص ۳۴۰).	یادداشت کردن برای حفظ علم	
امام باقر علیه السلام: دانش گنجینه‌هایی است و کلید آن پرسش است، پس پرسید خدایتان رحمت کند، چراکه درباره دانش به چهار نفر پاداش داده می‌شود: پرسنده، پاسخ‌دهنده، شنونده و دوستدار آنان (شیخ صدوق، ۱۴۰۳، ص ۲۴۵).	پرسشگری	

جدول ۳: الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر مدیر براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه معصومان علیهم السلام

موضوع	نمونه مفاهیم	ویژگی‌های مدیر
عدالت‌محوری	رسول خدا ﷺ: یک لحظه امام عادل از عبادت هفتاد سال برتر است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۷، ص ۱۷۵).	ویژگی‌های مدیر
مسئولیت‌پذیری	رسول خدا ﷺ: آگاه باشید همه شما در برابر تعهدات خود، نگهبان و مسئولید. پس حاکم و کارگزار در مقابل مسئولیتی که بر عهده دارد در برابر مردم مسئول و متعهد است (دیلمی، ۱۴۱۲، ص ۱۸۴).	
مهربانی با مردم	امام سجاد علیه السلام: حاکم باید همانند پدری مهربان برای مردم باشد (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۶۲۱).	
ساده‌زیستی	امیرمؤمنان علیه السلام در بخشی از نامه خویش به عثمان بن حنیف فرماندار بصره چنین می‌نگارد: پیشوای شما (علی بن ابی‌طالب) از دنیا به دو لباس کهنه و از خوراک به دو قرص نان بسنده کرده است. آگاه باشید که شما هرگز توان آن را ندارید ولی با زهد، پارسایی و تلاش و پاکی و استواری مرا یاری کنید. به خدا سوگند، من از دنیای شما طلا و نقره‌ای نیندوخته و از غنایم و ثروت‌های آن ذخیره نکرده و برای این لباس کهنه‌ام، بدلی آماده نساخته‌ام و از زمین آن یک وجب به خود اختصاص نداده و از این دنیا جز خوراک ناچیز بهره‌ای نبرده‌ام (نهج البلاغه، نامه ۴۵).	
خیرخواهی برای مردم	امیرمؤمنان علیه السلام: ای مردم به راستی من بر شما حقی دارم و شما نیز بر من حقی دارید، اما حق شما بر من این است که خیرخواه شما باشم (همان، خطبه ۲۴).	
بخشندگی	امیرمؤمنان علیه السلام: برترین حاکمان کسانی هستند که سه ویژگی به آنها داده شده باشد مهربانی، بخشش و عدالت (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۳۱۹).	
گزینش کارمندان	امیرمؤمنان علیه السلام: در استخدام کارمندان و کارگزاران نظر کن. آنها را با آزمون به کار بگیر و دلخواهی و بی‌ضابطه استخدامشان نکن، زیرا این دو روش، مجموعه‌ای از خیانت و ظلم را به همراه دارد (نهج البلاغه، نامه ۵۳).	وظایف مدیر
دانش‌افزایی	امیرمؤمنان علیه السلام: شما را آموزش دهد تا جهل از میان شما برچیده شود و شما را با ادب آشنا کند تا فرهیخته گردید (همان، خطبه ۳۴).	
امیدبخشی و تحجیردایی	امیرمؤمنان علیه السلام: خدا با فرستادن پیامبر به‌عنوان حاکم و راهبر امت اسلامی، مردم را از جهالت، گمراهی و سرگردانی رهانید (نهج البلاغه، خطبه ۱، بند ۴۳).	

امام صادق <small>علیه السلام</small> : هر کس کاری از کارهای مردم را بر عهده گیرد و عدالت پیشه کند و در خود را بر روی مردم بگشاید و موانع بین خود و آنها را از میان بردارد و خدمت به مردم را ملاک کار و نظر قرار دهد، خدا را سزاست که او را در روز قیامت از هراس خطر آتش دوزخ امان دهد و به بهشت در آورد (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ص ۲۴۵).	در دسترس مردم بودن
امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : کسی که رهبری مردم را می‌پذیرد باید پیش از آنکه به تعلیم و تربیت دیگران بپردازد به تربیت خود همت گمارد و باید تربیت عملی او پیش از تربیت زبانی او باشد. کسی که معلم و مربی خویش باشد، به احترام و تکریم سزاوار است از کسی که معلم و مربی دیگران است (نهج البلاغه، حکمت ۷۳).	تزکیه نفس و تهذیب
امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> خطاب به مالک: باید دورترین مردم از تو و مبعوض‌ترین آنان نزد تو کسانی باشند که در پی عیوب مردم هستند. طبیعی است که در مردم عیوبی هست و حاکم باید بیش از دیگران در پوشش آن بکوشد. پس در پی عیوب مخفی مردم نباش. تو تنها وظیفه داری عیوبی را که برایت آشکار شده، تطهیر نمایی و خدا خود درباره عیوبی که بر تو آشکار نشده، داوری خواهد کرد. تا می‌توانی عیب و راز دیگران را بیوشان، تا خدا راز تو را از مردم بیوشاند (همان، نامه ۵۳).	حفظ اسرار مردم
امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> خطاب به مالک: به همان اندازه که دوست داری خدا در حق تو عفو و گذشت داشته باشد از عفو و گذشت خود به مردم ببخش (همان، نامه ۵۳، بند ۹-۱۰).	چشم‌پوشی از خطا
امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : برای حاکم سزاوار نیست در حفظ مرزها کوتاهی کند (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۳۱۹).	حراست از مرزها
امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : خدا از حاکم اسلامی پیمان گرفته که در برابر پرخوری ستمگران و گرسنگی مظلومان سکوت نکند (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۳۷۴).	حمایت از محروم
امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> خطاب به مالک: در تصدیق سخن چینان و چاپلوسان هرگز شتاب مکن، زیرا آنان حيله‌گر و فریبکارند، هرچند خود را همانند خیرخواهان جلوه می‌دهند (نهج البلاغه، نامه ۵۳، بند ۲۷).	عدم اعتنا به سخن چینان
رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : هر کس رهبری مردم را بر عهده بگیرد و به آنان خیانت کند، خدا بهشت را بر او حرام می‌کند (ورام بن ابی‌فراس، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۲۷). امام صادق <small>علیه السلام</small> : خدا حاکمان ظالم را به سبب ستمگری نابود می‌کند (محدث نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۱، ص ۳۷۴) امام رضا <small>علیه السلام</small> : هرگاه حاکمان دروغ بگویند باران نمی‌بارد و هرگاه سلطان ستم کند دولت سست و بی‌اعتبار می‌شود (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ص ۳۱۰).	پرهیز از ظلم، دروغ و خیانت

#### جدول ۴: الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی با تأکید بر کارمند براساس قرآن، احادیث و روایات ائمه معصومان علیهم السلام

موضوع	نمونه مفاهیم
ادب تعامل با همکار	رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : دیدار با یکدیگر را با سلام و مصافحه آغاز کنید و هرگاه خواستید از یکدیگر جدا شوید با استغفار (برای یکدیگر) از هم جدا شوید (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۲۱۵؛ ابن‌فهد حلی، ۱۴۰۷، ص ۱۸۹). براساس روایتی نیز، شریک پیامبر پیش از نبوت، شخصی به نام ابوالسائب بود که پس از اسلام هرگاه از وی یاد می‌شد آن حضرت می‌فرمود: ابوالسائب چه شریک خوبی بود، نه خشمگین می‌شد (لجاجت نمی‌کرد) و نه جدال و خصومت می‌کرد (الاندلسی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۵۷۴).
حق همکار	امام سجاد <small>علیه السلام</small> : حق شریک و همکار این است که او را نفریبی و به او خیانت نکنی و بر ضد او حيله به کار نبری و در کار او از خدا پروا کنی (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۶۲۴).
نیکی به همکار	رسول خدا <small>صلی الله علیه و آله</small> : رحمت خدا بر کسی که شریک و همکارش را بر نیکی‌هایش کمک کند (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ص ۲۸۸).

وفاداری به نظام اسلامی	امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : ای مردم، اما حقی که من بر عهده شما دارم وفاداری به بیعتی است که با من داشته‌اید (نهج البلاغه، خطبه ۳۴).	وظایف کارمند
یاری کردن حاکمان	امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : از دیگر وظایف شما در برابر من این است که چون شما را برای کاری فراخوانم اجابت کرده، از دستورهای من پیروی کنید (ابن هلال تقفی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۲۴؛ نهج البلاغه، خطبه ۳۴).	
نصیحت و مشارکت سیاسی	امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> : یکی از حقوق من بر شما این است که (با حضور خالصانه و همه جانبه خود در اداره امور) در آشکار و نهان خبرخواه و دلسوز من باشید (ابن هلال تقفی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۲۴).	
دعا برای سربلندی حاکمان	امام صادق <small>علیه السلام</small> : سه چیز از حقوق حاکمان بر مردم است: ۱. پیروی از آنان؛ ۲. خیرخواهی برای آنان در آشکار و نهان؛ ۳. دعا برای پیروزی و صلاح آنان (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۳۱۹).	
همکاری اطلاعاتی	امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> خطاب به مالک می‌نویسند: برای کنترل کارگزاران خود دیده‌بانانی از اهل صدق و وفا تعیین کن (نهج البلاغه، نامه ۵۳).	
اعراض از حاکمان باطل	امام باقر <small>علیه السلام</small> : ای ابالصباح از دوستی با غیر ما اهل بیت <small>علیهم السلام</small> و گرایش به آنها بپرهیز؛ زیرا هر دوستی با غیر اهل بیت و گرایش به آنان به نوعی دوستی با طاغوت است (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۸۳).	

### مرحله چهارم

به منظور دستیابی به پاسخ سؤال پنجم مقاله، مرحله چهارم انجام شد. در این مرحله، بعد از تعیین متن مورد تحلیل یعنی پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام رهبری (مدظله‌العالی)، پژوهشگر به استخراج مفاهیم مرتبط با راهکارهای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی در آن متن پرداخت که این راهکارها برای هر چهار رکن مدرسه، مشترک است (جدول ۵). برای پایداری نیز، مجدداً هر متن، به صورت مستقل توسط فرد مسلط به مهارت تحلیل محتوا و آشنا با مفاهیم کیفیت زندگی اسلامی به غیر از پژوهشگر مورد تحلیل محتوا قرار گرفت. به این ترتیب، همان‌گونه که در جدول ۵ ارائه شده است، با توجه به بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در مورد کیفیت زندگی اسلامی، راهکارهای متعددی برای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی وجود دارد.

جدول ۵: شناسایی راهکارهای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی براساس بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

راهکارها
ترویج و نهادینه‌سازی سبک زندگی اسلامی- ایرانی. <sup>۱</sup>
کاهش تشریفات. <sup>۲</sup>

۱. بیانات در خطبه‌های نماز عید سعید فطر (۱۳۹۳/۵/۷).

۲. بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه السلام (۱۳۹۳/۲/۳۱).

۱	عدم تقسیم ملت به دو گروه سلطه‌گر و سلطه‌پذیر.
۲	مقابله با ابعاد نامطلوب سبک زندگی غربی.
۳	آموزش علم، روش تفکر، کار تفکر، رفتار و اخلاق توسط معلم، و وجود ویژگی‌هایی خاص در معلم مانند صبر داشتن، عاقل بودن، تدین، اهل ابتکار، اهل اقدام، دور از تبلی، مهربانی، عطوفت، دارای حلم، دارای شجاعت، با رفتارهای مودبانه، پرهیزگاری و اینکه درد دیگران، درد خودش محسوب شود.
۴	طراحی محیط زندگی به نحوی که منجر به تحقق سبک زندگی اسلامی شود.
۵	بحث درباره مسائل سبک زندگی در مراکز مختلف.
۶	احترام ظاهری و پاس داشتن از حرمت قرآن، تخلق به اخلاق قرآنی، سبک زندگی را منطبق با قرآن قرار دادن، سبک زندگی همراه با نور معنویت.
۷	توجه به بخش‌های مختلف سبک زندگی و شناسایی آسیب‌های موجود در آنها مانند هدف زندگی، تقلید از فرهنگ غرب، عادی‌سازی گناه، فرهنگ کار جمعی، روی آوردن جوان‌ها به مواد مخدر، روابط همسایگی، صلح رحم، انضباط، الگوی تفریح سالم، طراحی لباس، آرایش در بین مردان و زنان، راستگویی، غیبت، کارگریزی، پرخاشگری، بی‌صبری، رعایت حقوق دیگران، احترام به قانون، انضباط اجتماعی، کم بودن ساعات مفید کار، رواج مصرف‌گرایی، تجمل‌گرایی و غیره.
۸	تقویت بسیج، خالص‌تر کردن و معنوی‌تر کردن عناصر بسیجی، توسعه فعالیت‌های بسیجی به همه مناطق زندگی، خود را درست شناختن یا عیارسنجی خود (رفتار ما در محیط خانواده، با همسر و فرزند، در محیط کار با زیردست و بالادست، در جامعه با دوست و دشمن چگونه است؟).
۹	استحکام در شخصیت اخلاقی و شخصیت رفتاری، عدم اسیر شدن در جاذبه‌های زندگی (مانند پول، مقام).

### مرحله پنجم

به منظور دستیابی به پاسخ سؤال ششم، مرحله پنجم انجام شد. در این مرحله، اعتباریابی انجام گرفت:

اعتبار: برای تعیین اعتبار یا روایی پنج الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی و راهکارهای کیفیت زندگی اسلامی از نسبت اعتبار محتوا (CVR)<sup>۱۰</sup> استفاده شد. به این منظور هر مفهوم در

۱. بیانات در ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت (۱۳۹۳/۲/۳۰).
۲. بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان سراسر کشور (۱۳۹۳/۲/۱۷).
۳. بیانات در دیدار شهردار و اعضای شورای اسلامی شهر تهران با رهبر انقلاب (۱۳۹۲/۱۰/۲۳).
۴. بیانات در دیدار ائمه جمعه سراسر کشور با رهبر انقلاب (۱۳۹۲/۰۶/۱۸)؛ بیانات در دیدار دانشجویان (۱۳۹۲/۵/۶).
۵. بیانات در محفل انس با قرآن (۱۳۹۲/۴/۱۹).
۶. بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی (۱۳۹۱/۷/۲۳).
۷. بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان و فعالان طرح صالحین (۱۳۹۱/۹/۱).
۸. بیانات در جمع فرماندهان نیروی زمینی ارتش (۱۳۹۱/۲/۳).
۹. بیانات در دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه‌های استان همدان (۱۳۸۳/۴/۱۷).

10. Content validity Ratio (CVR)

هر الگو و هر راهکار به شش کارشناس کیفیت زندگی اسلامی داده شد و چون بیش از ۵۰ درصد کارشناسان (بونیمی کامپوس و دو پرادو،<sup>۱</sup> ۲۰۱۲، ص ۵۸۳-۵۹۴) وجود این مفهوم و راهکار را به عنوان یک مفهوم و راهکار مرتبط با کیفیت زندگی کاری اسلامی تأیید کردند، در نتیجه اعتبار، حاصل شد.

**پایایی:** برای سنجش پایایی هر پنج الگو نیز ضریب توافق کاپای کوهن<sup>۲</sup> استفاده شد. به این منظور، هر مفهوم در هر الگو در اختیار سه فرد آگاه در زمینه کیفیت زندگی اسلامی قرار داده شد و نظر آنها در مورد متعلق بودن مفاهیم به طبقه جویا گردید. با توجه به میانگین نمره کاپا (۰/۷۹) توافق بین آنها در حد مطلوبی بود. در مورد راهکارها نیز کارشناسان معتقد بودند راهکارها برای هر چهار رکن معلم، دانش آموز، مدیر و کارمند سودمند است. به این ترتیب، پنج الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی و راهکارهای کیفیت زندگی اسلامی از اعتبار و پایایی لازم برخوردار است.

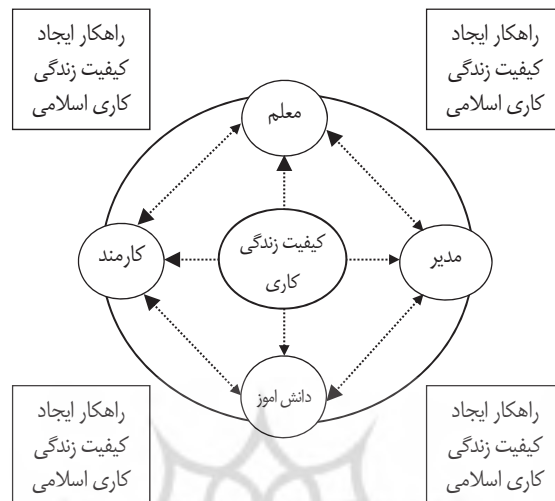
### بحث و نتیجه گیری

این مقاله با هدف تدوین کیفیت زندگی کاری اسلامی در آموزش و پرورش جهت تربیت اسلامی نسل آینده انجام شد. بدین منظور کتاب *مفاتیح الحیات (آیت الله جوادی آملی، ۱۳۹۱)* پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری (مدظله العالی) به عنوان نمونه انتخاب و کتاب از نظر کیفیت زندگی کاری اسلامی و پایگاه از نظر راهکارهای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی مورد جستجو قرار گرفت. به این ترتیب که پس از استخراج مفاهیم مرتبط با ویژگی های کیفیت زندگی کاری اسلامی (مرحله اول)، طبقه بندی مفاهیم براساس اشتراک آنها در قالب یک موضوع (مرحله دوم)، تخصیص موضوعها براساس چهار رکن اصلی مدرسه یعنی معلم، دانش آموز، مدیر و کارمند (مرحله سوم) و شناسایی راهکارهای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی (مرحله چهارم) و هر چهار الگو و راهکارها به وسیله شاخص های روان سنجی مورد اعتباریابی و پایایی سنجی قرار گرفت که نتایج، حاکی از معتبر و پایا بودن الگوها و راهکارها بود (مرحله پنجم). با توجه به این الگوها و راهکارها، نقشه تربیت اسلامی نسل آینده در آموزش و پرورش در شکل ۲ ترسیم شده است.

1. Bonini Campos & Do Prado

2. Cohen's Kappa coefficient





شکل ۲: نقشه تربیت اسلامی نسل آینده در آموزش و پرورش

متأسفانه به دلیل عدم وجود تحقیقات در این زمینه مقایسه نتایج با سایر پژوهش‌ها امکان‌پذیر نیست، اما در رابطه با نتایج، هفت نکته قابل توجه است:

اول، همان‌گونه که در شکل ۲ مشخص است نقشه تربیت اسلامی نسل آینده در آموزش و پرورش براساس چهار رکن مدرسه (جدول ۱ تا ۴)، از چهار مؤلفه معلم، دانش‌آموز، مدیر و کارمند تشکیل شده است؛

دوم، با وجود مشترک بودن راهکارهای ایجاد کیفیت زندگی اسلامی در ارکان چهارگانه (جدول ۵) متناسب با هر رکن، یک راهکار قرار داده شده است؛ به این معنا که در صورتی، کیفیت زندگی کاری در مدارس و آموزش و پرورش، اسلامی خواهد شد که همه ارکان این سازمان از راهکارهای اجرایی اسلامی استفاده کنند؛

سوم، براساس پیکان‌های دو سویه در شکل ۲، هر چهار مؤلفه معلم، دانش‌آموز، مدیر و کارمند به صورت متقابل بر روی یکدیگر مؤثر هستند. بنابراین، نهادینه شدن کیفیت زندگی کاری اسلامی جهت تربیت اسلامی نسل آینده موقعی پایدار و دارای تأثیر عمیق است که در هر چهار مؤلفه، ویژگی اسلامی بودن، وجود داشته باشد؛

چهارم، همان‌گونه که در مراحل اول تا سوم شرح داده شد، مفاهیم طبقه‌بندی شده یعنی موضوع‌ها در جدول ۱ تا ۴ با توجه به دیدگاه کارشناسان در این زمینه صورت گرفته و از اعتبار لازم نیز برخوردار است. اما باید به این نکته توجه کرد که به دلیل همپوشی این مفاهیم،

امکان اختصاص آنها در سایر طبقات نیز وجود دارد؛ مثلاً وظایف کارمندان که در جدول ۴ ارائه شده است، در مورد معلمان و حتی دانش‌آموزان نیز قابلیت استفاده دارد. با وجود این، پژوهشگران در هنگام اختصاص هر موضوع به هر رکن، به قابلیت کاربرد بیشتر موضوع در رکن توجه داشته‌اند؛

پنجم، در جداول ۱ تا ۴ برخی از موضوع‌ها مانند رعایت حقوق معلم در جدول ۲ به صورت مستقیم با کیفیت زندگی کاری اسلامی مرتبط است، در این مورد، موضوع کاملاً روشن است. اما برخی از موضوع‌ها مانند حراست از مرزها در جدول ۳ به صورت غیر مستقیم با کیفیت زندگی کاری اسلامی مرتبط است، در این موارد موضوع کمی پیچیده‌تر است، مثلاً در رابطه با حفاظت از مرزها وظیفه مدیر مدرسه، دور نگه داشتن محیط مدرسه از موضوعات غیر مرتبط با محیط آموزشی است؛

ششم، در راهکارهای ارائه شده جهت ایجاد الگوی کیفیت زندگی اسلامی (جدول ۵)، پژوهشگر فقط به بررسی راهکارهای کلی اکتفا کرده زیرا ارائه راهکارهای جزئی‌تر خارج از حیطه این پژوهش است. برای مثال، طراحی محیط زندگی از حیطه معماری، روان‌شناسی و غیره، خود قابل بحث است؛

هفتم، همان‌گونه که در قسمت مقدمه ذکر شد، بهبود عملکرد دانش‌آموز نیز به‌عنوان یکی از ارکان مدرسه در حیطه تعریف کیفیت زندگی کاری قرار می‌گیرد؛ زیرا کار دانش‌آموز در آن مقطع سنی همان تحصیل است. اما مسلماً نقش سه رکن دیگر، حیاتی‌تر از رکن دانش‌آموز است چراکه دانش‌آموز در صورتی کیفیت زندگی کاری خود را اسلامی می‌سازد که الگوهای اسلامی در اطرافش وجود داشته باشد و این الگوها همان سه رکن مهم مدرسه است.

در مجموع، با وجود تلاش پژوهشگر برای تدوین الگوی کیفیت زندگی کاری اسلامی جهت تربیت اسلامی نسل آینده، اما به علت استفاده از یک کتاب (مفاتیح الحیات) و یک پایگاه (اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری) به‌عنوان نمونه، صرفاً همین ویژگی‌ها و راهکارها شناسایی شدند؛ لذا به سایر پژوهشگران پیشنهاد می‌شود با بررسی جامع‌تر و استفاده از تمامی منابع در این زمینه، مفاهیم و موضوعات بیشتری را در زمینه ویژگی‌های کیفیت زندگی کاری اسلامی و راهکارهای اجرایی آن شناسایی کنند.

به معلمان، مدیران و کارمندان نیز پیشنهاد می‌شود با توجه به قدمت فرهنگ اسلامی در کشور، تأکید قرآن و ائمه معصومان (علیهم‌السلام) بر برپایی اسلام در همه شئون زندگی و تأکید مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بر عدم تقلید از فرهنگ غرب و نقش مهم اسلام در همبستگی بین افراد، با ایجاد

یک سبک زندگی کاری اسلامی، گسست نسل‌ها را کاهش و زمینه را برای تربیت و آموزش نسلی متخصص و متعهد آماده کنند. به خصوص آنکه نقش آموزش و پرورش در آماده‌سازی افراد برای ورود به جامعه نیز بسیار سرنوشت‌ساز است و اگر این سازمان به وظیفه خود به خوبی عمل نکنند، سایر ارکان جامعه یعنی دانشگاه‌ها و سازمان‌های متعدد دیگر دچار مشکل خواهند شد. ضمن آنکه در صورت عدم ایجاد تفکر اسلامی در ذهن افراد در همان سنین اولیه، ایجاد این نوع تفکر در سنین بعدی دشوارتر و متأسفانه گاهی بسیار بعید است و این همان مشکلی است که جامعه امروز با آن درگیر بوده و قطعاً پژوهش‌های بیشتر در این زمینه میزان مشکلات را مشخص خواهد کرد. البته به‌عنوان یک پیشنهاد کاربردی ارائه کارگاه‌های آموزشی در مدارس ویژه معلمان، دانش‌آموزان، مدیران و کارمندان جهت آشنایی با مفاهیم کیفیت زندگی کاری اسلامی می‌تواند زمینه برای مهیاسازی ایجاد و اجرای کیفیت زندگی کاری اسلامی در آموزش و پرورش نیز مهیا کند.

## منابع

- \* قرآن کریم (۱۳۷۳)، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، قم: دارالقرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی).
- \* نهج البلاغه، محمد بن حسین بن موسی، الشریف الرضی (۳۵۹-۴۰۶ق)، تصحیح: صبحی صالح، قم: دارالهجره، (بی تا).
۱. ابن ابی الحدید المعتزلی، عبدالحمید بن محمد المدائنی (۵۸۶-۶۵۶ق) (۱۴۰۴ق)، شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، قم: کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی.
  ۲. ابن ابی جمهور، محمد بن علی الأحسانی (۸۴۰ پس از ۹۰۱ق) (۱۴۰۵ق)، عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیّه، تحقیق آقا مجتبی محمدی عراقی، چاپ یکم، قم: انتشارات سیدالشهداء.
  ۳. ابن ادريس الحلّی، محمد بن منصور (۵۴۳-۵۹۸ق) (۱۴۱۰ق)، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی (و المستطرفات)، تحقیق مؤسسه نشر اسلامی، چاپ دوم، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
  ۴. ابن الفتال النیشابوری، محمد بن الحسن (۵۰۸م) (بی تا)، روضه الواعظین و بصیره المتعظین، تحقیق سید محمد مهدی خراسان، قم: شریف رضی.
  ۵. ابن شعبه الحرانی، حسن بن علی (قرن ۴ هجری) (۱۴۰۴ق / ۱۳۶۳ش)، تحف العقول عن آل الرسول ﷺ، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: مؤسسه انتشارات اسلامی.
  ۶. ابن فهده الحلّی، احمد بن محمد (۷۵۷-۸۴۱ق) (۱۴۰۷ق)، عده الداعی و نجاح الساعی، تصحیح احمد موحّدی قمی، چاپ یکم، قم: دارالکتاب الاسلامی.
  ۷. ابن هلال الثقفی، ابراهیم بن محمد (حدود ۲۰۰-۲۸۳ق) (۱۴۱۰ق)، الغارات او الاستنفار و الغارات، تحقیق: سید عبدالزهره حسینی خطیب، چاپ یکم، قم: دارالکتاب الاسلامی.
  ۸. ارجمندی، حسن؛ محسن حسن پور؛ اسحاق ارجمند سیاهپوش و بهاره ارجمند سیاهپوش (۱۳۹۲)، «شکاف نسلی و عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر آن در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اندیمشک»، مطالعات جامعه شناختی جوانان، س ۴، ش ۱۱، ص ۲۹-۴۹.
  ۹. افلاکی فرد، حسین؛ سید ابراهیم میرشاجعفری؛ زهره سعادت مند و نرگس کشتی آرای (۱۳۹۳)، «شکاف نسلی و انتزاع ابعاد تربیت بین نسلی در قلمرو برنامه درسی: یک مطالعه کیفی»، رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، س ۴، ش ۳، ص ۲۱۷-۲۴۸.

۱۰. الاندلسی، یوسف بن عبدالله بن محمد، ابن عبدالبر (۳۶۸-۴۶۳ق) (۱۴۱۲ق / ۱۹۹۲م)، الاستیعاب فی معرفه الاصحاح، تحقیق علی محمد البجاوی، چاپ یکم، بیروت: دارالجیل.
۱۱. البرقی، احمد بن محمد بن خالد (م ۲۷۴ یا ۲۸۰ق) (۱۳۷۱ق)، المحاسن، چاپ دوم، قم: دارالکتب الاسلامیه.
۱۲. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت، ۱۳۹۳/۲/۳۰.
۱۳. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در جمع فرماندهان نیروی زمینی ارتش، ۱۳۹۱/۲/۳.
۱۴. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۸۴/۵/۲۸.
۱۵. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در خطبه‌های نماز عید سعید فطر، ۱۳۹۳/۵/۷.
۱۶. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (علیه السلام)، ۱۳۹۳/۲/۳۱.
۱۷. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار ائمه جمعه سراسر کشور با رهبر انقلاب، ۱۳۹۲/۶/۱۸.
۱۸. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی به مناسبت هفتمین سالگرد تشکیل این شورا، ۱۳۷۰/۹/۲۰.
۱۹. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار جمعی از بسیجیان و فعالان طرح صالحین، ۱۳۹۱/۹/۱.
۲۰. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار جوانان استان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۳.
۲۱. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار دانشجویان و اساتید دانشگاه‌های استان همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۷.
۲۲. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار دانشجویان، ۱۳۹۲/۵/۶.
۲۳. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار شهردار و اعضای شورای اسلامی شهر تهران با رهبر انقلاب، ۱۳۹۲/۱۰/۲۳.
۲۴. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار معلمان و فرهنگیان سراسر کشور، ۱۳۹۳/۲/۱۷.
۲۵. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در محفل انس با قرآن، ۱۳۹۲/۴/۱۹.
۲۶. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری (مدظله العالی) <http://farsi.khamenei.ir>
۲۷. التیمی المغربي، نعمان بن محمد القاضی النعمان (۲۵۹-۳۶۳ق) (۱۳۸۵ش)، دعائم الاسلام، چاپ دوم، مصر: دارالمعارف.

۲۸. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۵۱۰-۵۵۰ق) (۱۳۶۶ش)، غررالحکم و درر الکلم، تحقیق مصطفی درایتی، چاپ یکم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۲۹. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱)، مفاتیح الحیات، قم: اسراء.
۳۰. الحر العاملی، محمد بن الحسن (۱۰۳۳-۱۱۰۴ق) (۱۴۰۹ق)، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، تحقیق مؤسسه آل‌البتیة، چاپ یکم، قم: مؤسسه آل‌البتیة.
۳۱. حریری، نجلا (۱۳۸۵)، اصول و روش‌های پژوهش کیفی، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
۳۲. الحمیری القمی، عبدالله بن جعفر (قرن ۳ هجری) (بی‌تا)، قرب الاسناد، چاپ سنگی، تهران: کتابخانه نینوی.
۳۳. الدیلمی، حسن بن علی بن محمد (م ۸۴۱ق) (۱۴۱۲ق)، ارشاد القلوب الی الصواب، چاپ یکم، قم: شریف رضی.
۳۴. الراوندی، سعید بن عبدالله، قطب‌الدین (م ۵۷۳ق) (۱۴۰۷ق)، الدعوات (سلوه الحزین)، تحقیق سیدمحمدباقر موحد ابطحی، چاپ یکم، قم: مؤسسه امام مهدی (عج).
۳۵. الراوندی، سیدفضل‌الله بن علی‌الحسینی (م ۵۷۰ق) (بی‌تا)، النوادر، قم: مؤسسه دارالکتاب.
۳۶. رنجبر، هادی؛ علی‌اکبر حق دوست؛ مهوش صلصالی؛ علیرضا خوشدل؛ محمدعلی سلیمانی و نسیم بهرامی (۱۳۹۱)، «نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی: راهنمایی برای شروع»، مجله دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران، س ۱۰، ش ۳، ص ۲۳۸-۲۵۰.
۳۷. السیوطی، عبدالرحمان بن ابی‌بکر، جلال‌الدین (۸۴۹-۹۱۱ق) (۱۴۰۱ق / ۱۹۸۱م)، الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر، چاپ یکم، بیروت: دارالفکر.
۳۸. شرفی، محمود و زینت شرفی (۱۳۹۲)، «تحلیل و مقایسه نیازهای تربیت دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه در ابعاد شناختی، عاطفی و عملکردی»، رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، س ۴، ش ۴، ص ۱۱۹-۱۴۰.
۳۹. شعیری، محمد بن محمد حیدر (م قرن ۶ هجری) (۱۳۶۳ش)، جامع الاخبار، چاپ دوم، قم: شریف رضی.
۴۰. الشهیدالثانی، زین‌الدین بن علی‌العاملی (۹۱۱-۹۶۵ق) (۱۴۰۹ق / ۱۳۶۸ش)، منیه المرید فی ادب المفید و المستفید، تحقیق رضا مختاری، چاپ یکم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۴۱. الشیخ الصدوق، محمد بن علی بن بابویه القمی (۳۰۵-۳۸۱ق) (۱۳۷۸ق)، عیون اخبار الرضا (عج)، تصحیح سیدمهدی حسینی لاجوردی، تهران: جهان.

۴۲. (۳۰۵-۳۸۱ق) (۱۴۱۳ق)، من لایحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ سوم، قم: مؤسسه انتشارات اسلامی.
۴۳. (۳۰۵-۳۸۱ق) (۱۳۶۲ش)، الأملی، ترجمه آیت الله کمره‌ای، چاپ چهارم، تهران: کتابخانه اسلامی.
۴۴. (۳۰۵-۳۸۱ق) (۱۴۰۳ق)، الخصال، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
۴۵. الشیخ المفید، محمد بن محمد بن نعمان العکبری (۳۳۶-۴۱۳ق) (۱۴۱۳ق)، الاختصاص، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ یکم، قم: کنگره شیخ مفید.
۴۶. الطبرسی، علی بن الحسن بن الفضل (م قرن ۶ هجری) (۱۳۸۵ق)، مشکاه الانوار فی غرر الأخبار، چاپ دوم، نجف: کتابخانه حیدریه.
۴۷. الطوسی، محمد بن الحسن شیخ الطائفه (۳۸۵-۴۶۰ق) (۱۴۱۴ق)، الأملی، چاپ یکم، قم: دارالثقافه.
۴۸. عنابستانی، علی اکبر و سحر احمدزاده (۱۳۹۲)، «بررسی تفاوت‌های بین نسلی به لحاظ وضعیت دینداری در سکونت‌گاه‌های روستایی (مطالعه موردی: دهستان کارده شهرستان مشهد)»، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، س ۶، ش ۱، ص ۱۰۵-۱۲۰.
۴۹. العیاشی، محمد بن مسعود بن عیاش السلمی (م ۳۲۰ق) (۱۳۸۰ق)، تفسیر العیاشی، تحقیق سیدهاشم رسولی محلاتی، چاپ اول، تهران: چاپخانه علمیه.
۵۰. قاسمی، سیدرامین؛ نادر رجبی گیلان؛ سهیلا رشادت و محمد احمدیان (۱۳۹۳)، «سنجش رابطه رضایت شغلی با کیفیت زندگی مرتبط با سلامت در معلمان گیلان غرب در سال ۱۳۹۲»، مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، س ۱۳، ش ۱، ص ۱۳-۲۶.
۵۱. الكلینی، محمد بن یعقوب الرازی (م ۳۲۹ق) (۱۳۶۵ش)، الکافی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۵۲. ورام بن ابی فراس، المالکی الاثیری (م ۶۰۵ق) (بی تا)، تنبیه الخواطر و نزهه النواظر (مجموعه ورام)، تحقیق علی اصغر حامد، قم: مکتبه الفقیه.
۵۳. المجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۰۳۷-۱۱۱۰ق) (۱۴۰۴ق)، بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الانمه الاطهار علیهم السلام، بیروت: مؤسسة الوفاء.
۵۴. محدث نوری، میرزا حسین طبرسی (۱۲۵۴-۱۳۲۰ق) (۱۴۰۸ق / ۱۹۸۷م)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، تحقیق مؤسسه آل البيت علیهم السلام، چاپ یکم، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.



۵۵. محمدی مهر، غلامرضا (۱۳۸۷)، روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق)، تهران: گنجینه علوم انسانی - دانش نگار.
۵۶. منسوب به امام جعفر بن محمد الصادق (۸۳-۱۴۸ق) (۱۴۰۰ق)، مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه، چاپ یکم، بیروت: مؤسسه الاعلمی.
۵۷. الموسوی، سیدفخار بن معد (م۶۳۹ق) (۱۴۱۰ق)، ایمان ابی طالب علیه السلام، چاپ یکم، قم: انتشارات سیدالشهداء علیه السلام.
۵۸. نصرت پناه، سیاوش؛ کاوه حسنی و امید یزدی (۱۳۹۱)، «بررسی رابطه بین کیفیت زندگی کاری و بهره‌وری نیروی انسانی»، پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام، س ۴، ش ۱، ص ۱۸۷-۲۰۶.
۵۹. الهندی البرهان فوری، علی‌المتقی بن حسام‌الدین (م۹۷۵ق) (۱۴۰۹ق / ۱۹۸۹م)، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، تحقیق و تصحیح صفوه سقا و بکری حیانی، بیروت: مؤسسه الرساله.
۶۰. یوسفی، نریمان (۱۳۹۲)، «شکاف ارزشی بین نسلی در خانواده‌های تهرانی»، راهبرد اجتماعی و فرهنگی، س ۲، ش ۷، ص ۲۴۰-۳۱۳.
61. Bonini Campos, J. A. D., & Do Prado C, D. d. (2012), "Cross-cultural adaptation of the Portuguese version of the Patient-Generated Subjective Global Assessment", *Nutrición Hospitalaria*, Vol.27, PP.583-594.
62. Carley, K.M.(1993), "Coding Choices for Textual Analysis: A Comparison of Content Analysis and Map Analysis. In Marsden P. (Ed.)", *Sociological Methodology*, Vol.23, PP.75-126.
63. Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2009), *Foundations of mixed methods research: integrating quantitative and qualitative techniques in the social and behavioral sciences*, London: SAGE.